

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ МОРЯКІВ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

SOCIAL PROTECTION OF SEAFARERS AS AN OBJECT OF LEGAL REGULATION

Наливко Н.В., студентка I курсу магістратури
Навчально-науковий морський гуманітарний інститут
Одеського національного морського університету

Пузанова Г.Й., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільного та трудового права
Навчально-науковий морський гуманітарний інститут
Одеського національного морського університету

Стаття присвячена аналізу міжнародних стандартів у сфері соціального захисту моряків, чинного законодавства України, наукових праць, зарубіжного досвіду, питань соціального захисту моряків і виявлення наявних проблем.

Проблеми дослідження соціального захисту моряків недостатньо представлені у наукових працях. Розробки вчених присвячені переважно вивченню захисту праці моряків, але меншою мірою торкаються їхнього соціального захисту як об'єкта правового регулювання.

Соціальний захист моряків – це комплекс організаційних, правових та економічних заходів, які спрямовані на забезпечення системи правових і соціальних гарантій захисту прав моряків та забезпечують реалізацію їхніх конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб моряків і їхніх сімей.

Вперше питання соціального захисту моряків було врегульовано Конвенцією про соціальне забезпечення моряків від 28 червня 1946 р., згодом цю конвенцію було переглянуто Конвенцією про соціальне забезпечення моряків. Нині питання соціального захисту моряків відображені у Конвенції Міжнародної організації праці 2006 р. «Про працю в морському судноплаванні». Відповідно до ст. IV цієї Конвенції кожен моряк має право на: охорону здоров'я та медичне обслуговування (охорону здоров'я та невідкладний доступ до медичного обслуговування на борту судна та на березі); соціально-побутове обслуговування й інші форми соціального захисту.

Сьогодні серед українських моряків поширена тенденція працевлаштування на судах іноземних судновласників. Як наслідок, на трудові правовідносини залежно від обставин розповсюджується законодавство держави прапора, держави порту заходу судна, держави реєстрації компанії-судновласника або роботодавця тощо. Також необхідно враховувати віддаленість судна від країни проживання моряка, а часом і від берега, що ускладнює зв'язок із моряками, надання юридичної та медичної допомоги, якщо це необхідно.

Ключові слова: соціальний захист моряків, соціальне забезпечення, міжнародні стандарти, права моряків, система правових і соціальних гарантій.

The article is devoted to the analysis of international standards in the field of social protection of seafarers, current legislation of Ukraine, scientific works, foreign experience, issues of social protection of seafarers to identify existing problems.

The problem of research on the social protection of seafarers is insufficiently presented in scientific papers. The research is mainly devoted to the study of seafarers' labor protection, but to a lesser extent to the social protection of seafarers as an object of legal regulation.

Social protection of seafarers should be understood as a set of organizational, legal and economic measures aimed at establishing a system of legal and social guarantees that ensure the realization of constitutional rights and freedoms, meet the material and spiritual needs of seafarers and their families, maintaining social stability in the marine environment.

The issue of social protection of seafarers was first regulated by the Convention on the Social Security of Seafarers of 28 June 1946, and was later revised by the Convention on the Social Security of Seafarers. Currently, the issues of social protection of seafarers are reflected in the International Labor Organization Convention 2006 "On Labor in Maritime Navigation", the provisions on social protection of seafarers are set out in Rule 4.5. The right of seafarers to social security is guaranteed by Article IV of this Convention, according to which every seafarer has the right to: health care and medical care (health care and immediate access to medical care on board and on shore); social and household services and other forms of social protection.

Today, the trend of employment on ships of foreign shipowners is widespread among Ukrainian sailors. As a result, the employment law is subject to the laws of the flag State, the port state of the ship, the state of registration of the shipowner or employer, etc., depending on the circumstances. It is also necessary to take into account the distance of the vessel from the country of residence of the seafarer, and sometimes from the shore, which complicates communication with seafarers, providing legal and medical assistance, if necessary.

Key words: social protection of seafarers, social security, international standards, seafarers' rights, system of legal and social guarantees, material security.

Проблеми дослідження соціального захисту моряків недостатньо представлені у наукових працях. Розробки вчених переважно розглядають питання захисту праці моряків, але меншою мірою торкаються соціального захисту моряків, що підкреслює актуальність роботи.

Соціальний захист – це комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства у конкретних економічних умовах. Організаційно-правові заходи передбачають створення інститутів соціального захисту та законів, які повинні керувати їхньою діяльністю.

Термін «соціальний захист» в Україні уперше було використано у Законі Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 серпня 1990 р. [1], де серед головних цілей економічної самостійності держави було визначено соціальну захищеність кожного громадянина та закріплено положення стосовно забезпечення державою соціального захисту населення.

Термін «соціальний захист» використовується у національному законодавстві, науковій літературі й у зарубіжній юридичній практиці. Так, у ст. 46 Конституції України [2] закріплюється право громадян на соціальний захист. В Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р. [3] сформульовано, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Водночас науковці пропонують різні підходи до визначення поняття «соціальний захист». Так, В.С. Тарасенко відзначає, що термін «соціальний захист» давно використовувався у світовій практиці та замінив термін «соціальне забезпечення» [4].

І.С. Ярошенко розуміє соціальний захист як діяльність держави, яка здійснюється у рамках державного управління та спрямована на запобігання ситуаціям соціального ризику в нормальному житті особи, що забезпечує підтримання оптимальних умов життя та закріплена у системі правових норм [5, с. 12].

Водночас існують протилежні погляди на співвідношення цих понять. Так, С.М. Прилипко критично ставиться до правової позиції, відповідно до якої соціальний захист включає в себе соціальне забезпечення [6, с. 23].

На думку Н.М. Внукової, соціальний захист – це державна підтримка верств населення, котрі можуть зазнати негативного впливу ринкових процесів, із метою забезпечення відповідного життєвого рівня, тобто заходи, що включають надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення [7, с. 8].

О.О. Кукшинова, Н.І. Чербаджи соціальний захист моряків визначають як комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб моряків і їхніх сімей, відповідно до особливого виду їх діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у морському середовищі [8, с. 89].

Нині одним із визначальних центрів розробки міжнародних нормативно-правових актів, у тому числі тих, які стосуються соціального захисту моряків, є Міжнародна морська організація (далі – ІМО), у рамках котрої розроблено 34 базові конвенції (угоди). Разом із Конвенцією про Міжнародну морську організацію у редакції від 1 січня 1982 р. [9] загальна кількість таких угод становить тридцять п'ять.

Серед головних міжнародних документів у сфері мореплавства можна назвати Конвенцію про відкрите море від 29 квітня 1958 р. [10], яка була ратифікована ще у 1960 р. і набрала чинності у 1962 р. Ст. 5 Конвенції закріплено, що судно має національність тієї держави, під прапором якої воно має право ходити. Між цією державою і цим судном має існувати реальний зв'язок, який полягає у тому, що держава має ефективно здійснювати свою юрисдикцію і контроль над цим судном у технічній, адміністративній і соціальній галузі. Відповідно до ст. 10 Конвенції кожна держава зобов'язана вживати необхідних заходів для забезпечення безпеки на морі суден, що ходять під її прапором, зокрема стосовно умов праці екіпажів із урахуванням міжнародних актів, які стосуються питань праці та підлягають застосуванню.

Наступним міжнародним нормативно-правовим актом є Конвенція Організації Об'єднаних Націй із морського права від 10 грудня 1982 р. [11], котра ратифікована Україною 3 червня 1999 р. та набула чинності 27 липня 1999 р. й у багатьох аспектах охопила питання, що врегульовуються Конвенцією про відкрите море 1958 р., зокрема визначення піратства (ст. 101). Конвенція врегульовує правовий режим світових океанів і морів, встановлює правила, які стосуються діяльності в океанах і використання їх ресурсів, зокрема судноплавство і повітряні польоти, розвідку й видобуток мінералів, риболовство і перевезення.

У Конвенції міститься теза про те, що всі проблеми, пов'язані з океанічним простором, тісно взаємопов'язані та мають розглядатися комплексно. Конвенція є єдиним документом, який поєднує кодифікацію традиційних правил використання океанів, а також норми, що врегульовують нові проблеми, які виникають у цій сфері. Серед ключових положень Конвенції 1982 р., котрі мають загальне визнання: встановлення меж зони територіальних вод у 12 морських миль; суверенне право прибережних дер-

жав на ресурси «виключної економічної зони» у межах до 200 морських миль; їх суверенне право на ресурси континентального шельфу за межами цієї зони. Конвенція суттєво сприяла судноплавству, встановивши право мирного проходу через територіальні морські води та право транзитного проходу через вузькі протоки, що використовуються для міжнародного судноплавства.

Одним із основних міжнародних нормативних актів у сфері безпеки мореплавства є Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі від 1 листопада 1974 р. [12] (далі – СОЛАС-74), ухвалена у рамках Міжнародної морської організації. Перший її варіант було розроблено у 1914 р., наступні – у 1929, 1948, 1960, 1974 рр. Конвенцію було змінено та доповнено Протоколом 1978 р. та поправками, прийнятими Генеральною асамблеєю ІМО, який набрав чинності 25 травня 1980 р. Україна є стороною СОЛАС-74, Протоколу 1978 р. до СОЛАС у порядку правонаступництва. Вона також прийняла поправки 1981, 1989 та 1990 рр. і Протокол 1988 р. до Міжнародної конвенції про охорону людського життя на морі 1974 р. Основна мета СОЛАС-74 – визначення мінімальних стандартів із конструкції, устаткування та плавання суден для забезпечення безпеки мореплавання. Конвенція покладає на держави обов'язок здійснювати огляд кожного судна посадовими особами уряду або визнаної ним організації. Відповідно до СОЛАС кожна держава зобов'язується проводити розслідування будь-якої аварії, що сталася з будь-яким із її суден. Інформація про результати такого розслідування має передаватися до ММО.

Після приднання у 1996 р. до Конвенції STCW'78 в Україні було вжито низку заходів щодо створення системи та задіяння механізму підготовки та дипломування моряків відповідно до стандартів Конвенції STCW'78.

Як зазначає О.О. Балобанов [13, с. 121], згідно із чинним законодавством Конвенція STCW'78 є частиною національного законодавства України, але її автентичний текст українською мовою відсутній. Вона не була опублікована у жодному з офіційних видань України, оскільки питання публікації міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких дала Верховна Рада України, законодавчо не врегульовано. Дія Указу Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10 червня 1997 р. на міжнародні договори не поширюється [14].

Тому сьогодні використовується здебільшого неофіційний текст Конвенції STCW'78, не існує навіть стабільного перекладу її назви, котра у дослівному перекладі з англійської мови звучить як «Міжнародна конвенція про стандарти підготовки, дипломування моряків і несення вахти» (International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers, 1978, STCW'78), а в українській і російській морській літературі йменується Міжнародною конвенцією про підготовку і дипломування моряків і несення вахти, тобто опущене визначальне слово – «стандарти».

Вперше питання соціального захисту моряків було врегульовано Конвенцією про соціальне забезпечення моряків від 28 червня 1946 р., згодом цю конвенцію було переглянуто Конвенцією про соціальне забезпечення моряків [15]. Нині питання соціального захисту моряків відображені у Конвенції Міжнародної організації праці 2006 р. «Про працю в морському судноплавстві» [16] (далі – Конвенція 2006 р.). Ст. IV цієї Конвенції закріплює, що кожен моряк має право на: охорону здоров'я та медичне обслуговування (охорону здоров'я та невідкладний доступ до медичного обслуговування на борту судна та на березі); соціально-побутове обслуговування й інші форми соціального захисту.

Таким чином, кожна держава-член зобов'язана вживати заходи відповідно до своїх національних особливос-

тей, надання захисту в галузі соціального забезпечення всім морякам, котрі мають зазвичай постійне місце проживання на його території. У разі відсутності належного охоплення всіма видами забезпечення морякам можуть надаватися комплексні допомоги та виплати шляхом страхування або інших ефективних засобів з огляду на положення відповідних колективних договорів.

Якщо на моряків поширюється дія національного законодавства про соціальний захист більш ніж однієї країни, то відповідні держави-члени повинні співпрацювати, щоб визначити за взаємною згодою, законодавство якої країни повинно застосовуватися.

Конвенція 2006 р. є «біллем про права» моряків, за яким держави користуються достатньою самостійністю, водночас гарантуючи права моряків на принципах прозорості та підзвітності. Конвенція містить положення, що дозволяють забезпечити захист моряків із дотриманням універсальних трудових норм і стандартів. Конвенція покликає сприяти дотриманню капітанами та власниками суден на всіх рівнях норм і стандартів праці. Йдеться про процедуру подачі моряками на суші та на морі скарг на дії власників і капітанів суден, які пов'язані з умовами праці на цих суднах і з юрисдикцією держави прапора, а також зі здійсненням контролю над суднами. Конвенція встановлює мінімальні вимоги до моряків, що працюють на судні, а також визначає вимоги до умов їх зайнятості – тривалості робочого дня і відпочинку, мешкання, місць відпочинку, харчування, медичного обслуговування і соціального захисту.

Робота із захисту моряків за допомогою технічної співпраці полягає у діяльності Міжнародного бюро праці та його органів у регіонах із надання консультативно-організаційної допомоги країнам у створенні, розвитку і поліпшенні роботи галузі, а також у питаннях професійної підготовки та визначення кваліфікації кадрів, вдосконалення трудового законодавства, організації соціального забезпечення, поліпшення охорони праці, працевлаштування і репатріації моряків та з інших питань.

В Україні правові норми у сфері соціального захисту моряків здебільшого ґрунтуються на актах, прийнятих або ратифікованих ще за часів СРСР. Так, відповідно до Закону України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р. Україна підтвердила свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності України, а також те, що Україна є правонаступницею прав і зобов'язань за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України й інтересам республіки [17].

Беручи до уваги той факт, що Україна є одним із найбільших у світі постачальників робочої сили (моряків) для флоту, на нашу думку, надзвичайно важливим є проведення у країні роботи стосовно вивчення, аналізу та ратифікації Конвенції МОП про працю в морському суднопластві 2006 р., аби не залишити надалі без захисту українських громадян, котрі працюють на морському транспорті. І хоча відповідні заходи вже передбачалися у попередні роки, проте вони не були здійснені належним чином.

І.В. Підпала вказує, що сьогодні 40% трудових угод, які укладають із українськими моряками агенції з найму на роботу, не містять соціальних гарантій для моряків. Про це на прес-конференції в УНІАН повідомила співзасновник Благодійної організації «Асоль» (місто Одеса) Галина Фют під час представлення результатів моніторингу трудових угод, які укладають із моряками агенції з найму на роботу (brewing agencies), де трудові права моряків дуже часто порушуються. Провівши моніторинг угод, які підписують моряки, та виявивши найпоширеніші проблемні пункти цих угод, благодійна організація має намір розповсюджувати цю інформацію не лише серед моряків, а й серед студентів, котрі тільки планують опанувати цю професію [18, с. 94].

Приєднання України до зведеної Конвенції МОП 2006 р. про працю в морському суднопластві дало би змогу наблизити до світових стандартів національне законодавство з регулювання діяльності як державних, так і приватних служб найму та працевлаштування моряків і забезпечити посилення вимог до цих служб під час укладення трудових контрактів, зокрема щодо створення системи обов'язкового страхування з метою відшкодування морякам грошових втрат. Безперечно, це завадило би недобросовісним іноземним роботодавцям і їхнім посередникам в Україні безкарно ошукувати наших співгромадян.

Через те, що Україна досі не ратифікувала Конвенцію про працю у морському суднопластві, позиції громадян України на світовому ринку праці моряків щодня ускладнюються. Іноземні судновласники зацікавлені у комплектації екіпажів громадянами держав-учасниць МLC. Також в умовах економічної кризи чимало судновласників не в змозі набирати рядовий склад із мінімальною заробітною платою на рівні \$ 1 800. Тому судновласники наймають моряків у Індії, Китаї, на Філіппінах, в Індонезії та інших країнах за \$ 1 100. Як наслідок, ціла категорія наших моряків втрачає робочі місця, а саме: молоді фахівці без досвіду роботи, літні досвідчені моряки, які хочуть і можуть ходити в море, а також майбутні офіцери, котрим потрібен стаж [19].

Сучасне національне законодавство не повною мірою визнає той очевидний факт, що міжнародний морський ринок праці дуже специфічний, і Україна на ньому відіграє важливу роль. Зокрема, у законодавстві України відсутня спеціальна регламентація найму та працевлаштування моряків під прапором іноземних держав, немає вимог щодо сприяння роботодавцем переказу коштів утриманням моряка. Запроваджені у цій сфері механізми обов'язкового страхування, внески у яке мають робити роботодавці або роботодавці спільно із робітниками, щодо осіб, які працюють за кордоном, або не передбачено, або не забезпечено належними механізмами.

Державний контроль і нагляд щодо такого найму та працевлаштування відбувається шляхом загальної процедури ліцензування працевлаштування громадян України за кордоном та в рамках процедур, передбачених Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2 березня 2015 р. [20], проте вимоги Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном до посередників у працевлаштуванні не повністю відповідають вимогам міжнародних стандартів. Працевлаштування моряків на судна під юрисдикцією України відбувається згідно із законодавством про зайнятість, Кодексом законів про працю від 10 грудня 1971 р. [21] (далі – КЗпП) та Кодексом торговельного мореплавання України від 23 травня 1995 р. [22] (далі – КТМ України).

Сьогодні актуальною проблемою є захист моряків в умовах пандемії. Із початку пандемії тривалість перебування моряків на суднах значно збільшилася, для когось термін контракту змінився на 5 місяців замість 2, а для когось – на 14 замість 4. Більшість судноплавних компаній просто відмовляються змінити екіпаж і вважають це найбільш правильним рішенням для зменшення випадків захворюваності, однак основною проблемою у разі повернення екіпажу додому є відсутність логістики та відмова уряду країн на висадку та транзит через свої порти й аеропорти для репатріації.

Проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків. Соціальний захист моряків – це комплекс організаційних, правових та економічних заходів, які спрямовані на забезпечення системи правових і соціальних гарантій захисту прав моряків і забезпечують реалізацію їхніх конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб моряків і їхніх сімей. Слід визначити, що необхідно ратифікувати Конвенції, що регулюють питання соціаль-

ного захисту, праці та пенсійного забезпечення моряків із наступною імплементацією їх норм у національне законодавство України. Крім того, в Україні немає жодного нормативно-правового акта, який би регулював питання щодо

соціального захисту моряків і членів їхніх сімей. Тому, на нашу думку, необхідно прийняти нормативно-правовий акт, що гарантував би сприятливі умови соціального захисту, праці та пенсійного забезпечення моряків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про економічну самостійність Української РСР: Закон Української РСР від 3 серпня 1990 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 34. Ст. 499.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14 січня 1998 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 23. Ст. 121.
4. Тарасенко В.С. Форми та види соціального захисту дітей-інвалідів. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 46. 2009. 504 с.
5. Ярошенко І.С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2006. 19 с.
6. Прилипка С.М. Предмет права соціального забезпечення : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2007. 47 с.
7. Внукова Н.М., Кузьминчук Н.В. Соціальне страхування: конспект лекцій. Харків : Вид-во ХДЕУ, 2004. 216 с.
8. Кукшинова О.О., Чербаджи Н.І. Соціальний захист моряків як об'єкт правового регулювання. *Вісник Запорізького національного університету*. 2017. № 2. С. 84–91.
9. Конвенція про Міжнародну морську організацію в редакції від 1 січня 1982 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_219.
10. Конвенція про відкрите море від 29 квітня 1958 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_180.
11. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10 грудня 1982 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_057.
12. Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі від 1 листопада 1974 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_251.
13. Балобанов О.О., Балобанова Н.О. Правові основи підготовки, працевлаштування та праці моряків. Одеса : Фенікс, 2011. 200 с.
14. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента України від 10 червня 1997 р. *Урядовий кур'єр*. 1997. № 107–108.
15. Про соціальне забезпечення моряків : Конвенція Міжнародної організації праці від 9 жовтня 1987 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_282/card4#History.
16. Про працю в морському судноплаванні : Конвенція Міжнародної організації праці від 23 лютого 2006 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_519/card4#History.
17. Про правонаступництво України : Закон України від 12 вересня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text>
18. Підпала І.В. Соціально-правове забезпечення моряків. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 6. Т. 1. С. 92–99.
19. Воронін О. Щоб наші морські вовки в оплаті праці не виглядали юнгами. URL: <http://qha.com.ua/ua/suspilstvo/schob-nashi-morski-vovki-v-oplati-pratsi-ne-viglyadali-yungami/15073/>.
20. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 2 березня 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 23. Ст. 158.
21. Кодекс законів про працю : Закон УРСР від 10 грудня 1971 р. *Відомості Верховної Ради*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
22. Кодекс законів про працю : Закон УРСР від 10 грудня 1971 р. *Відомості Верховної Ради*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.